

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Szekeres Diána

Igazságügyi szolgáltatások
egyres alternatívái alapjogi megközelítésben

doktori értekezés munkahelyi vitaanyagának
tézisei

Kézirat lezárva: 2012. december 31.

Témavezető:
Dr. habil. Chronowski Nóra egyetemi docens

Pécs 2012

I. A kitűzött kutatási feladat

Az értekezés alapjául szolgáló kutatás tárgya az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés és az alternatív vitarendezési mechanizmusok intézményi aspektusainak, illetve empirikus megközelítésének feltárása alkotmányjogi és jogszociológiai szempontok szerint, Magyarországon és Hollandiában. A „joghoz jutás” tágabb koncepciójából az az igazságügyi szolgáltatásokhoz való hozzájutást emeltem ki, amelynek területén különböző intézményeket – Magyarországon az áldozatsegítést, a jogi segítségnyújtást, a büntető mediációt; Hollandiában a legal aid-et, a mediációt és a magánsokra vonatkozó jogi segítség biztosítását – mutattam be. A holland legal aid rendszert modell értékűnek tekintem, amely számtalan kapcsolódási pontot mutat a magyar megoldásokkal, és azokhoz továbbfejlesztési irányt jelenthet.

A témaválasztást eredetileg az Igazságügyi Hivatalban végzett munkám inspirálta, amelynek során tapasztaltam, hogy a jogkeresők esetenként rendkívül kevés információval rendelkeznek a jogérvényesítés, vitarendezés alapjogi vetületeiről, intézményi háttéréről. Ezért úgy véltem, a joghoz jutás mibenlétét, alapjogi tartalmát és intézményi kereteit érdemes átfogó vizsgálat tárgyává tenni, figyelemmel a problematika jogfilozófiai vonatkozásaira is.

A jog a modern társadalmak működésében jelentős szerepet tölt be, az egyén életében a jogi szempontrendszer, a jogi előírások és a jogi garanciák egyre inkább különös jelentőséget nyernek. Dolgozatomban az igazságügyi szolgáltatások tényleges megvalósulására, az egyén oldaláról jogérvényesítési lehetőségekre kívánom irányítani a figyelmet, vagyis kutatásom középpontjában „a joghoz jutás lehetőségének ténylegessége” áll.

Az 1900-as évek előtt az emberek még relatíve kis közösségekben éltek, s nem volt jelentős számú a jogi segítségkérés és a pereskedés. A közösségek belső szerkezetének megváltozása fordulópontot hozott e tekintetben is, megerősítve a jog szerepét a mindennapokban. Ennek tudható be az a jelenség, melyet „access to justice”-nak nevezünk; a joghoz jutásban a formális jogegyenlőség mellett kialakult az esélyegyenlőségre törekvés. Ez kezdetben pusztán jogszociológiai kutatás témája volt Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban, ám a 20. század második felében a tapasztalatok alapján törvényhozás is reagált. Sajnos Magyarországot illetően elég kevés olyan szociológiai vizsgálat áll rendelkezésre, mely e tekintetben hasznosítható.¹ Feltételeztem, hogy az Egyesült Államok jogkoncepcióinak hatása hazánkban is érvényesült. Ez megfigyelhető például abban, hogy az államilag nyújtott jogsegélyen túl, a magánszféra által megszervezett jogsegélynyújtás is hasonlóan alakul. A jogszociológia által elemzett témák egyike, hogy mely konfliktusok transzformálódnak jogi vitává, illetve hogy vajon mi vezethet ezek megoldásához a jogi úton kívül.² A jogszociológia négy fő utat kínál fel számunkra, mellyel a konfliktust megoldhatjuk: a felek közvetlen tárgyalását, harmadik fél (mediátor) bevonását, harmadik személy külső döntéshozóként (arbitrátor, azaz bíró), illetve az állami bíróságot. Ha a tárgyalás, mediálás, arbitráció, ítélezés vonalat tekintjük, a formalizáltság egyre növekszik. Ezért célul tűztem ki egyrészt, hogy megvizsgáljam, és mérjem az alternatív területek irányában tanúsított aktivitás mértékét, másrészt a vélemények tükrében vázoljak potenciális fejlesztési lehetőségeket is.

Amennyiben a munkámat és kutatási törekvésemet egyetlen mondattal kellene jellemeznem, úgy vélem, a következő gondolat felelne meg leginkább az általam kitűzött kutatási célnak: pillanatfelvétel készítésére törekedtem a jogérvényesítés és az igazságszolgáltatás egyént érintő helyzetképének megfestésével.

¹ Pokol Béla, *Jogszociológiai vizsgálódások*, Rejtjel Kiadó, Bp. 2003., 71. o.

² Pokol Béla, *Jogszociológiai vizsgálódások*, Rejtjel Kiadó, Bp. 2003., 56. o.

II. Vizsgálatok, elemzések, a feldolgozás módszere

A kutatás menetében a témafevetés és a motiváció kialakulása után a nemzetközi és hazai szakirodalmi források áttekintése és feldolgozása következett: tanulmányok, internetes források, projektek, statisztikai adatok eredménye. E körben módszertanilag különösen fontosnak ítéltam a Cappelletti-kutatás eredményeit az igazságszolgáltatáshoz fűződő jogról és a jóléti állam szerepéről.³ A témához tehát deduktívan közelítettem, a szekunder források megismerése után jelöltem ki a konkrét témát, hipotéziseket állítottam fel, majd csak mindezek után kerülhetett sok az ezt igazoló, empirikus, primer kutatásra. A vizsgálat kvalitatív és kvantitatív szinten zajlott, melyek alapján következtetéseket vontam le, majd összegeztem a tudományos eredményeket, összevetve a felállított hipotézissel. Ezután javaslatlételre és a lehetséges feloldásra került sor.

Online valamint papíralapon is hozzáférhető kérdőíves megkeresés, lekérdezés módszerével az egyének joghoz jutást érintő kapcsolódási pontjait vizsgáltam. A kérdőív szerkezeti struktúráját tekintve a jogi ismeretrendszerre, a jogintézmények szervezetrendszerére vonatkozó kérdésekre fókuszált. A vonatkozó jogi típusú eszközök, a rendelkezésre álló intézményrendszer feltérképezése, a megelégedettség- és a hatékonyságvizsgálat, a motiváció kapott hangsúlyos szerepet kutatásomban, figyelembe véve a kutatás teljességét szolgáló szenzitív adatok körét is. Céljaim közé tartozott továbbá a megkérdezett közönség joggal szembeni elvárásának megismerése, az adott intézményrendszer nyújtotta lehetőségek, a jogi segítségért folyamodók alternatív területek irányában tanúsított aktivitásának mérése, valamint az eredmények alapján potenciális fejlesztési lehetőségekre vonatkozó javaslatlétel is.

Kutatásomban a magyarországi és a hollandiai „jogi utat kereső közönség” kérdőívre adott válaszainak eltéréseit és azonosságait kívántam feltárni. Az általam alkalmazott „projekt módszer” a bilaterális összehasonlító jogi elemzés alapja, primér kutatást megalapozó területe, tekintve, hogy az értekezésben nemcsak leíró jelleggel értelmeztem az eredményeket, hanem törekedtem feltárni és nyilvánvalóvá tenni a fogyatékoságokat, az esetleges indokolatlan széttagoltságot és a gyakran elhúzódó eljárások okait. Szemrevételeztem továbbá az ismétlődő pereskedők eltérő esélyeit az eljárás végkimenetelét illetően, feltárva a jogi eljárás végkimenetele kapcsán az esetleges joghoz jutást érintő akadályokat, valamint górcső alá vettem az esélyegyenlőtlenség témakörét, a pozitív és a negatív diszkriminációt.

A dolgozat hazai vonatkozásban a nyugat-magyarországi régió területét érintő mintegy 1100 fős kutatási sokaságot érintő anyag elemzésével készült, átfogó körképet adva az „*access to justice*” jelenségéről. A holland minta 104 választ ölel fel. Az általam vállalt útkeresés a hatékonyság, a gyorsaság, az olcsóbb jogérvényesítés megvalósítására koncentrált. A strukturált jogi intézményrendszerek jogkeresőkkel kapcsolatos interakciójának feltárására kívántam törekedni, melyhez az ismereti szint, az igénybevételi hajlandóság, az elégedettség különböző aspektusai és az igényelt változtatási lehetőségek feltérképezését kíséreltem meg a „joghoz jutás” elvének érvényesülése körében.

Mikroelméleti szinten mozogva, az egyén szemszögéből, a belső folyamatokból adódó válaszokra koncentrálna igyekeztem felmérni joghoz jutás kérdését érintő

³ Cappelletti & Grath, *Access to justice, The Worldwide Movement to Make Rights Effective. A General Report*, in id, Vol.I. és *AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSHOZ VALÓ JOG I-IV.* kötetek; Cappelletti és Garth, *Az igazságszolgáltatáshoz való jog: A világméretű mozgalom legújabb hulláma, mely a jogokat hatásossá teszi: Általános jelentés, AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSHOZ VALÓ JOG I* alapján

magatartásrendszer.⁴ Nomotetikus szemlélettel az adott jogkereső közönség helyzetére kívántam magyarázatot keresni. Minden tényezőnek a részletes feltárására, felhasználására, melyet a kérdések között szerepeltettem, a terjedelmi korlátok miatt sajnos nem volt mód. A felhasznált kérdések, a figyelembe vett tényezők részleges magyarázatával általánosabb megértésre törekedtem.⁵ Deduktív módszer alkalmazásával, az általános megállapításoktól a specifikus felé haladva, elsőként a „miértekre” kívántam a választ keresni, feltárva az általam logikailag vagy elméletileg feltételezett összefüggéseket, és ezután igyekeztem csak megfigyeléseimet rögzítve ellenőrizni, valóban megmutatkozik-e a várt, feltételezett összefüggés.⁶

A kérdőív, mint a kvantitatív kutatások egyik alapvető formája, jelentősen segítette a felmérést, mivel a joghoz jutással kapcsolatos vizsgálódási körben a válaszok elemzésével igyekeztem megítélni az elégedettségi szintet, a megkérdezettek által remélt hatásokat, vélt problémákat, esetleg hiányosságokat. A kérdőíves megkeresés során tehát a nyugat-dunántúli régió (Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye) népességét, korcsoportonkénti megoszlás nélkül alapsokaságnak tekintettem, a vizsgálat alapja a joghoz jutás alapkérdésének megítélése volt. A beérkezett és megvizsgált kérdőívek száma hazai vonatkozásban reprezentatív mintának tekinthető adott jogszociológiai, interdiszciplináris terület kutatása során.

A kutatáshoz kapcsolódó útkeresésem kiindulópontja annak a vizsgálata volt, hogy a joghoz jutást, jogérvényesítést valamint az igazságszolgáltatás és a jogszolgáltatás kapcsolatát vizsgáljam oly módon, hogy górcső alá veszem az egyes nélkülözhetetlen alapvető garanciák kialakításának feltételrendszerét, a kialakulás körülményeit, valamint az érvényesülés biztosítását. A vizsgálatot azért tartom különösen jelentősnek, mert a közel 1100 fős minta tanulmányozásával, intenzív kutatás segítségével aktuális információkhoz juthattam, lehetőségem nyílt kulcsetek feltárására, valamint olyan jelenségek és folyamatok megismerésére, ahol a pusztán leírás mellett fejlesztési lehetőségek felkutatására is kísérletet tehetek. Elengedhetetlennek tartottam a véleményalkotás lényegi részét képező primer kutatás alkalmazását, elsődlegesen arra keresve a választ, hogy mi a laikusok, esetlegesen „félszakértő” emberek vélekedése a joghoz jutást érintő lehetőségek köréről, milyen fokú az intézményrendszer ismerete, illetve milyen mértékű a vizsgált intézmények kapcsán a személyes érintettség és az elégedettség. Rákérdeztem arra is, mennyire elégedettek az ügyfelek az ügyfélszolgálatok munkájával, a kapott tájékoztatás színvonalával, mennyire felel meg számukra a szolgáltatás és az általa nyújtott eredmény, és ez mennyire adekvát a problémára kapott válasszal.

Kiinduló hipotézisem az volt, hogy jelentős eltérések lesznek megfigyelhetőek a vizsgált ügyfélkör joghoz jutást érintő kapcsolatrendszerének tekintetében. Feltételeztem, hogy a jogismeret, illetve a joggal kapcsolatos alapvető megismerési szint választóvonalaként szolgálhat, így arra is igyekeztem hangsúlyt fektetni, hogy vizsgáljam az ügyfélkör demográfiai jellemző jegeit, végzettségét, képzettségét, munkavállalását. Hipotézisként állítottam továbbá fel, hogy az anyagi helyzet a lakóhely, valamint a családi állapot illetve az adott ügyfél neme is eltérő módon korrelálhat az ügyfelek joghoz jutási motivációjában.

A hozzáértés szerepét sem lehetett természetesen nélkülözni, ezért a vizsgálati területen folytatott kvantitatív kutatását a későbbiekben szükségszerűen ki kellett egészítenem kvalitatív kutatási eredményekkel, azaz a vizsgálati területen ismeretrendszerrel rendelkező

⁴ Earl Babbie, A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Hatodik, átdolgozott kiadás, Balassi kiadó Budapest, 2008., 49. o.

⁵ Earl Babbie, A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Hatodik, átdolgozott kiadás, Balassi kiadó Budapest, 2008., 38. o.

⁶ Earl Babbie, A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Hatodik, átdolgozott kiadás, Balassi kiadó Budapest, 2008., 40. o.

érdeklődő alanyoknak a kutatásomba történő bevonásával – lehetőség szerint mélyinterjú segítségével – a lényeges és érvényes összefüggések megragadása érdekében. Ez a megállapítás feltételezi azonban azt is, hogy ha korlátozott mértékben is, de az emberek jogi ismeretének milyensége és mértéke egyúttal meggyőző erőként szolgálhat és emelheti a joghoz jutás szintjét, növelve egyúttal a joghoz jutás hatékonyságát is. Ezért tartom különösen fontosnak az oktatás, a tudásalapú társadalomban elsajátított alapvető jogismeret szerepét.

A kérdőíves megkereséssel tényfeltáró és egyúttal összehasonlító jellegű kutatási módszert alkalmaztam. A szekunder kutatás kiterjedt egyrészt a klasszikus könyvtári kutatómunkára, a releváns szakkönyvek és szaktanulmányok feldolgozására, másrészt az online elérhető aktuális források megismerésére és hasznosítására. Mind a szekunder, mind a primer kutatásban alkalmaztam a leíró-elemző módszert, és ehhez kritikai megközelítést társítottam, nem titkoltan a jogalkotó számára szánt de lege ferenda javaslatok vázolása érdekében. Primer kutatásom részét képezte a statisztikai adatok feldolgozása is.

Kiindulópontként törekedtem tisztázni fogalmi elhatárolásokat, törekedtem arra, hogy megfogalmazzak olyan alapkérdéseket, amelyek általános összefüggéseket tárnak fel, és az interdiszciplináris dogmatika alkalmazásával igyekeztem a hazai jogi háttér feltérképezését elvégezni, nem mellőzve a komparatív elemző módszert sem.

Dolgozatom felépítése ezért – a témaválasztás indokainak, elméleti háttérének és a kutatás módszerének ismertetését követően – a következőképp alakult: az alapfogalmak tisztázása egyértelműsíti az általam vizsgált igazságügyi szolgáltatásokat a joghoz jutás kontextusában, majd a kapcsolódó nemzetközi, elsősorban európai alapjogi standardok fejlődésének bemutatása és az uniós követelmények, törekvések számba vétele alapozza meg a hazai és a holland megoldások elemzését. Magyar vonatkozásban a tisztességes eljárás követelményrendszeréből kiindulva tekintem át a jogi segítségnyújtás, az áldozatsegítés és elsődlegesen a büntető mediáció fejlődését, holland vonatkozásban pedig a legal aid modellt és a migránsoknak nyújtott jogi segítség intézményrendszerét. A párhuzamos elemzést követően kerül sok a két állam megoldásainak összevetésére, a primer kutatás eredményeinek értékelésére is figyelemmel, valamint a végkövetkeztetések levonására és konstruktív javaslatok megtételére.

III. Kutatási eredmények

A jogszabályi elemzések mellett jogszociológiai, társadalmi, gazdasági, esetlegesen pszichológiai, valamint antropológiai kutatások eredményeinek a hasznosításával az igazságszolgáltatási feladatok maximálisan elláthatóvá válnak, kiegészítve akár a megegyezés alkalmazásával is. Figyelembe kell venni, hogy az állami szervek mellett a civil szervezetek is kellő jogi háttérrel hathatós segítséget nyújthatnak a rászorulóknak, elősegítve jogi védelmüket, tehermentesítve egyúttal az államot. A kutatás alátámasztotta azt az előfeltevésemet is, hogy reprezentativitást biztosító szempontok mentén (korcsoportok, iskolai végzettség, lakóhely mérete, illetve vállalati méret, a működés földrajzi helye) szignifikáns kapcsolatok értelmezhetők a joghoz jutás érvényesülése vonatkozásában

Az együttes alternatívákkal (ombudsman, bírósági, ügyészségi panasznap, munkajogi segítségnyújtás, szakszervezeti segítség, mediáció, önkormányzat, rendőrség, stb.), intézmények együttműködésével ingyenes megelőlegező vagy piaci mechanizmussal működő jogvédelemmel széles körűen biztosított jogsegély elegendő és kielégítő minőségű szolgáltatásának igénybevételére kerülhet sor. Így érvényesülhetne az eddig elégedetlenséget hangoztató ügyfelek jogi problémájának megoldása, biztosítható lehetne a hatékonyság, a gyorsaság, és az olcsóbb jogérvényesítés megvalósítása.

1) Főbb megállapítások az európai alapjogvédelmi rendszer és a joghoz jutás tárgykörében

Megállapítottam, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezménye amellett, hogy a polgári és a büntető ügyekben a független és pártatlan bíróság előtti tisztességes, nyilvános és ésszerű időn belüli eljáráshoz való jogot egyaránt előírja, rendelkezik a büntetőeljárás speciálisan érvényesítendő garanciáinak köréről. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata tölti meg tartalommal az említett rendelkezéseket oly módon, hogy azok a bírósághoz fordulás jogát tartalmazzák, melynél feltételként írják elő annak hatékonyságát és ténylegességét. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata minden fejlett, demokratikus jogállam számára követendő példaként kell, hogy szolgáljon.

Az Európa Tanácsnak az *igazsághoz való hozzáférés elősegítéséről szóló ajánlása* [No R (81) 7] deklarálja, miszerint az igazságszolgáltatáshoz történő hozzáférés biztosításához fűződő jog minden demokratikus társadalom alapvető eleme. A bírósági eljárásokhoz fűzött kritikaként fogalmazza meg az Európa Tanács, hogy azok sokszor igen összetettek, időigényesek és költségesek, olyannyira, hogy a társadalmi és vagyoni szempontból különösen hátrányos helyzetű felek jogaik akadálymentes gyakorlására nem képesek.

A rászorultak jogérvényesítésének egyensúlyi helyzete szempontjából fontos alapelveket fogalmaz meg az ajánlás: a bírósági eljárások egyszerűsítését, időtartamának csökkentését, a költségkedvezményi rendszer hatékony biztosítását, továbbá információk biztosításának kérdéskörét a jogszolgáltatást nyújtó szervek eljárásával kapcsolatosan.⁷

A *szegényeknek a joghoz és igazságszolgáltatáshoz való hatékony hozzáféréseinek biztosításáról szóló ajánlás* [No R (93) 1] leszögezi, a vagyoni szempontjaik folytán hátrányos helyzetű személyek számára is nélkülözhetetlen kell, hogy legyen a jog eszközeinek igénybevétele, tovább mutat arra, hogy a hozzáférés biztosítható legyen. A társadalom hátrányos helyzetű tagjai számára is biztosítani kell a jogi képviselést, létre kell hozni jogi tanácsadó szolgáltatásokat, az alternatív vitarendezési eljárásokhoz való hozzáférést kell előtérbe helyezni. Az Európa Tanács a jogviták megoldásában a társadalmi szervezetek szerepvállalásának növelését előtérbe kívánja helyezni.⁸

Európai Unió Alapjogi Chartájának 47. cikke értelmében mindenki számára biztosítani kell a hatékony jogorvoslathoz és a tisztességes eljáráshoz való jogot. A dokumentum 47. cikkének (3) bekezdése szerint azon személyeknek, akiknek nem állnak rendelkezésre megfelelő anyagi eszközök, jogi segítséget kell nyújtani, amennyiben ez a joghoz való hatékony (tényleges) hozzáférés biztosításához elengedhetetlen.

A jogi segítségről alkotott vélemény azonban országonként más és más. A jogsegély intézménye az Európai Unióban alapvető jognak számít, hiszen mindenki számára, akinek az uniós jog által biztosított jogait és szabadságait megsértették, biztosítani kell, hogy a bíróság előtti hatékony jogorvoslathoz hozzájuthasson.

Európai Unió Tanácsának határozata alapján, a Bizottság javaslatára született meg a polgári és kereskedelmi ügyekkel foglalkozó Európai Igazságügyi Hálózat, amely legfőbb teendőjeként a „határokon átnyúló” vonatkozású, azaz több tagállamra kiterjedő jogvitákban

⁷ Recommendation No. R (81) 7 of the Committee of Ministers to Member states on measures facilitating access to justice, forrás: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=599788&SecMode=1&DocId=671776&Usage=2> (letöltés dátuma, 2010.10.21.)

⁸ Recommendation No. R (93) 1 of the Committee of Ministers to Member states on effective access to the law and to justice for the very poor, forrás: http://www.mediacje.wpia.uw.edu.pl/files//rada_euro.py/1993-1eng.pdf (letöltés dátuma, 2010.10.21.)

érintett személyek életének egyszerűsítését jelölte meg, a tagállamok közötti igazságügyi együttműködés elősegítésének és tökéletesítésének eszközeként.⁹

A jogi segítségnyújtás területének vizsgálatakor az Európai Unió Tanácsának 2001. március 15-i, az áldozatok büntetőeljárásbeli jogállásáról szóló 2001/220/J1 számú kerethatározata sem hagyható figyelmen kívül, hiszen ez a jogi segítségnyújtás területén elsősorban állami szerepvállalást helyez el: összefoglalja az áldozatok védelmével kapcsolatos állami feladatokat, kitér továbbá mind a büntetőeljárásbeli részvételre, mind pedig a peren kívül nyújtható segítségnyújtási formák körére.

2) A joghoz jutást szolgáló hazai elvek és intézmények vizsgálata alapján levont következtetések

Hangsúlyozom, hogy az állam mindenekfeletti kötelezettsége az alapvető jogok és kötelezettségek érvényesülése érdekében a jogszabályi környezet megteremtése, gyakorlati működésének biztosítása, és működtetéséhez szükséges bírósági és hatósági intézményrendszer kialakítása, amely egyértelműen képes megvalósítani az esélyegyenlőség érvényesülését. Megállapítható, hogy mindenkor jogalkotói célként kell kitűzni az intézményes lehetőségek, segítségkialakítását az anyagilag, szociálisan vagy egyéb okból jogaikat gyakorolni nem képes személyek esetében is. A közigazgatás egyik legnagyobb kihívása a kompenzáló, kiegyenlítő, magas szintű szakmaisággal rendelkező, mégis ember- és ügyfélközelit, illetve ügyfélközpontú intézményrendszer kialakítása. Fontos lépcsőnek tekintem az integrált ügyfélterek kialakításával az állampolgárok jogérvényesítési lehetőségeiről való teljes körű tájékoztató funkció nélkülözhetetlen bevezetését a közigazgatásban.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága a mai napig bezárólag számos ítéletében precedens jelleggel kifejtette, és részletesen indokolta, hogy pozitív állami intézkedéseket lehet alkalmazni abban az esetben, ha a bírósághoz fordulás jogát anyagi, személyes, és nem jogi tényezők veszélyeztetik, mivel a cél az eshetőlegesen felmerülő jogi akadályok állami szinten történő kiküszöbölésének biztosítása.

Nemzetközi jogi kötelezettségeink rendszeréhez tartozik mindenekelőtt a jogkeresők számára az állami jogalkotás által biztosított bírósághoz fordulás jogának érvényesítése, a védelem jogának biztosítása, az ügy pártatlan elbírálásának követelménye, továbbá a hatékony jogérvényesítési mechanizmusok működtetésének kidolgozása, az ahhoz való hozzáférés lehetőségének megteremtése. A jogegyenlőség megteremtéséhez a jogi segítségnyújtás intézményrendszerének korszerű kialakítása elengedhetetlen feltétel volt, hiszen a bírósághoz fordulás jogának biztosítása, a jogérvényesítéshez való jog előtérbe helyezése, továbbá az alternatív vitarendezési módok alkalmazásának lehetővé tétele egy modern demokratikus uniós tagállamban alapvető igény. Szolgáltató közigazgatás nyújtására csak szolgáltató állam képes, amelyben biztosított a minőségi jogalkotás. Egyúttal előtérbe kerül a közigazgatás vonatkozásában az ügyfélbarát, átlátható és kiszámítható, ugyanakkor visszaellenőrizhető közigazgatási szolgáltatás, a költséghatékony és differenciált jogérvényesítési rendszer részeként biztosítva a kiszámítható és hozzáférhető kedvezmények és támogatások rendszerét.

Úgy vélem, a rendszer átalakításának korszerű módja lehet a kifejezetten peres eljárást nem igénylő, illetőleg kiváltó ún. „kvázi mediáció” lehetőségének tényleges megteremtése speciális polgári, fogyasztóvédelmi és munkajogi viták tekintetében, hiszen ez a bíróságok

⁹ Horváth Zoltán, Kézikönyv az Európai Unióról, HVGORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Hatodik, átdolgozott, bővített kiadás, Budapest, 2005, 575. o., 598. o.

tehermentesítését szolgálhatná, mindamelllett, hogy az uniós tendenciák megvalósítására is módot adna.

Az Európa Tanács is kiemelten kezeli a jogi segítségnyújtás kérdéskörét, mivel a témakörrel kapcsolatosan a tagállamok kormányai részére számos ajánlást is megfogalmazott. Ezek deklarálják, hogy az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés jogának minden demokratikus társadalom alapvető elemének kell lennie. Kiemelten előtérbe kell helyezni ezt az alapelvet, mivel a vagyoni és társadalmi szempontból hátrányos helyzetű magánszemélyek számára a bíróságok előtti eljárás gyakran igencsak költséges, időigényes és felettebb összetett eljárás, így jogukat csak részben képesek gyakorolni, illetőleg azok gyakorlása korlátokba ütközhet. A hatályos hazai jogi segítségnyújtási rendszer kuriózuma a per előtti, pert megelőző tanácsadás lehetősége, amely a felesleges vagy előreláthatólag eredménytelen igényérvényesítések számát csökkentheti. Speciális, a bírósági panasznap intézményén túlmutató az eljárás a tekintetben, hogy a perbeli képviselő biztosításának szolgálathoz delegált átcsoportosításával összekapcsolhatóvá vált a pert megelőző tanácsadási, tájékoztatási tevékenység és a peres eljárás lefolytatásának lehetősége.

Véleményem szerint a jogalkotói szándék a valótlan nyilatkozatok kiszűrésére, a biztosított támogatások felülvizsgálatára és megvonására annak érdekében, hogy valóban a rászorulókat megsegítését célozza a hatályos jogi segítségnyújtás rendszere, és az állami erőforrások hatékony elosztására kerüljön sor, tényleges megvalósításra került.

A magyar jogi segítségnyújtási rendszer specialitása a peren kívüli és a peres formák egymástól való elkülönítése az eljárás folyamán, amely egyúttal a jogkeresők közti differenciálás alapjaként meghatározza a jogvitát, a vitás ügy típusát, illetőleg különbséget tesz a jövedelmi és vagyoni helyzet alapján fennálló támogatási formák, lehetőségek között. A jogalkotói cél a feltételrendszer kimunkálása során annak az alapelvnek a szem előtt tartása volt, hogy az esélyegyenlőség alkotmányos elve semmilyen esetben se sérüljön, mindazonáltal tartsák szem előtt a megkülönböztetés tilalmát, és biztosítsák a rászorultak jogérvényesítésének egyensúlyát.¹⁰

A joghoz jutás alapvető kritériuma a megkülönböztetés tilalma. A megkülönböztetés vagy diszkrimináció tilalma Alaptörvényben is rögzített kategória, mely áthatja mindennapjainkat. Az egyenlő bánásmód, az esélyegyenlőség és a diszkrimináció tilalma egymásba kapcsolódó fogalmak, melyek érvényesülése elengedhetetlen az egyén joghoz jutás iránti szükségletéhez.

Napjainkban a resztoratív igazságszolgáltatás szerepe megkérdőjelezhetetlen. A normák megsértésekor véleményem szerint e szemléletrendszer alapján az energiát a javításra, a gyógyításra és a helyrehozatalra kell irányítani. Együttes figyelmet kell fordítani a tettesre és az áldozatra, hiszen ők jelképesen az érem két különböző oldalát testesítik meg.

Véleményem szerint az áldozatsegítő támogatások igénybevételével kapcsolatosan a következő megállapítások tehetőek.¹¹ A törvényben meghatározott közigazgatási hatósági eljárások illeték- és díjmentesek annak érdekében, hogy a szolgáltatások igénybe vételében jövedelmi helyzettől függetlenül minél szélesebb társadalmi réteg részesülhessen. A támogatások igénybevétele önkéntes és kérelemre indul, mindenben a hatósággal való együttműködésen alapul. Az áldozatsegítő szolgáltatásokat hatásköri és illetékességi szabályoktól függetlenül, az ügyfélbarát közigazgatási hatósági eljárási elv teljes körű figyelembe vételével bármely területi szintű áldozatsegítő szolgálatnál kérelmezni lehet.

A joghoz jutás lehetősége minden körülmények között elérhető kell, hogy legyen az egyén számára. A joghoz jutás alapvető jogaink egyike: általa segítséget, védelmet kaphatunk,

¹⁰ Juhász Edit, „Nép Ügyvédje”- avagy a jogi segítségnyújtás hazai reformja, Acta Humana 15. évfolyam, 2004. 3. szám. 9. o.

¹¹ A jogi segítségnyújtás nemzetközi és hazai kötelezettségei, a jelen kihívásai, In: ÁDÁM Antal szerk. PhD Tanulmányok 8., Pécs, 2009, 549-552. o.

érvényesíthetjük jogainkat, megfelelően teljesíthetjük kötelezettségeinket. A joghoz jutás azonban nem csak akkor illet meg valakit, ha sérelem érte, de akkor is, ha valamely okból büntetőeljárás alá vonják. Ez utóbbihoz kapcsolódik a kirendelt védő tevékenysége, amely a joghoz jutás szempontjából már csak azért is nagy jelentőségű, mert a büntetőeljárás alá vont személy érdekeit képviselve segíti őt a megfelelő jognyilatkozatok tételében, segítséget nyújt az eljárás egyes szakaszaiban, jogértelmezésben.

A tagállamok számára a büntető ügyekben alkalmazott mediáció tárgyában az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (99) 19. számú ajánlása megfogalmazza a megfelelő mértékű jóvátétel alkalmazásának bevezetését. Az elkövető és a sértett közötti megállapodásnak igazodnia kell az elkövetett bűncselekmény kapcsán felmerülő sértetti jóvátétel mértékéhez. Az ajánlás részletezi a közvetítői eljárás feltételrendszerét, az alkalmazható módszereket, a terhelttel és a sértettel való jogszerű bánásmódot. A felek szabad akarata mint feltétel megvalósulása a mediációs eljárás alkalmazásának alapja. A bűncselekményre adott válaszok kidolgozásában közvetlenül részt kell vennie az érintett önkéntesen közreműködő személyeknek és a közösségnek, hiszen így tükröződhet az anyagi érdek és a szükséglet a konfliktusmegoldás során.

A civilisztikai mediáció¹² esetén kifejezetten impozáns és szignifikáns eredményességi mutatókkal számolhatunk a folyamatot vállalók esetében, mindamelllett nagyon nehéz felkelteni a motivációt. Ellentétben a büntetőjogi mediáció területével, ahol a felek már kinyilvánítják részvételi szándékukat az ügyészi, bírósági meghallgatás során, illetőleg a pártfogó felügyelői vélemény elkészítésekor. A büntetőjogi mediáció kapcsán az érintett felek motivációja különböző, mindamelllett, hogy számos előny, a részvétel mellett szóló érv, illetőleg érdek jelentkezik, amely mindkét fél számára motiváló tényező. A büntetőeljárás során alkalmazható mediáció egy egyedi lehetőség biztosítása a sértett fél számára, abban az értelemben, hogy szempontjait, érdekeit hatékonyabban érvényesíthesse. Egyúttal az eljárás lehetőséget biztosít az elkövető számára a tettekért való felelősségvállalásra, lehetőséget teremt a helyreállítására és a jóvátételre.

A következőket emelem ki és szögezem le a mediációs eljárás céljának elérésével kapcsolatban. Az elkövető és a sértett közötti megállapodás akkor felel meg a jogszabályi előírásoknak és követelményeknek, ha a sértett elfogadja az elkövető által vállalt, a kár megtérítésére, illetőleg a bűncselekménnyel okozott kár egyéb módon történő jóvátételére vonatkozó teljesítést.

Hazánkban a joghoz jutás lehetőségét nem csak a kizárólag ezt elősegítő szervezetek és hatóságok közvetlen tevékenysége biztosítja. A joghoz jutás lényege, hogy az egyén jogai érvényesítéséhez, vagy kötelezettsége teljesítéséhez a lehető legtöbb segítséget megkapja. Az új Alaptörvény hatályba lépésével, illetve a közigazgatási reformok bevezetésével a jogalkotó célja az volt, hogy az egyén számára minél egyszerűbben elérhetővé tegye azokat a fórumokat, ahol segítséget kaphat. Az átlagos ügyfél szempontjából a legfontosabb az, hogy a kérdéseire, problémáira viszonylag rövid időn belül megfelelő és számára a lehető legjobb megoldás szülessen.

3) Joghoz jutás Hollandiában – követendő megoldások

Az Európai Unió tagállamaiban működő jogi segítségnyújtási rendszerek országonként eltérőek, hiszen a különböző társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyoknak megfelelően különböző modellek kialakítására került sor. Az egyén azért szorul rá az állami segítségre akár a jogi képviselőt ellátása érdekében, akár más okból, mert anyagi helyzete nem teszi lehetővé a magas eljárási díjak és egyéb költségek megfizetését. Sok esetben van

¹² KUTACS Mária: Törvény a mediációról I-II. CJ, 2003/3. 5-8. o.; 2003/4. 16-19. o.

lehetőség költség-, illetve illetékmentesség engedélyezésére, azonban ez csak az eljárások költségeire terjed ki, viszont a jogi képviselő munkadíjára, amennyiben az ügyfél maga választja, nem.

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a holland alkotmány hatálya alatt Hollandia minden állampolgára jogosult bírósághoz fordulni, jogi tanácsot és képviseletet kérni és – ha ez nem lenne elégséges – államilag finanszírozott jogi támogatásért folyamodni.

A holland jogi támogatási rendszer alapvetően kétlépcsős modell, mely két területet foglal magában, melyen keresztül jogi segítség kérhető. A Jogsegély Ügyfélszolgálatok az első vonalként alapvető szolgáltatásokat nyújtanak, pl. elsődleges jogi tanácsról gondoskodnak. Az ügyféllel tisztázzák a jogi ügyeket, valamint információt és tanácsot adnak. Ha szükséges, az ügyfelet egy magánügyvédhez vagy közvetítőhöz irányítják, akik aztán második vonalaként működnek. Az ügyfél segítséget igényelhet állam által fizetett ügyvédtől is. A magánügyvédek és a közvetítőket a Jogsegély Tanács fizeti, azért, hogy azok a korlátozott anyagi eszközökkel rendelkező ügyfeleket munkájukkal segítsék. Fix díjazásban részesülnek, bár bonyolultabb ügyek esetében kivétel tehető. Bizonyos mértékben szakszervezetek és fogyasztóvédelmi szervezetek is biztosítanak jogi segítséget. A jogsegély szolgáltatást is tartalmazó biztosítások száma is növekszik. 2006 áprilisában a jogi támogatási rendszert megreformálták. Azóta a jogi támogatáshoz való hozzáférést az ügyfél éves bevételeitől és vagyonától teszik függővé.

A jogi segítséget Hollandiában általában olyan magánügyvédek vagy ügyvédi munkaközösségek nyújtják, amelyek az ügyfeleiket a jog fő területein képviselik: büntetőjog, családjog, munka- és foglalkoztatásjog, tulajdonjog, társadalombiztosítás, fogyasztóvédelem, közigazgatási terület, menekült- és bevándorlási jog.

A Jogsegély Tanács ('Raad voor Rechtsbijstand' = Költségmentességi Tanács) az adminisztráció, felügyelet, költségek, illetve a jogsegélyezési rendszer gyakorlati alkalmazásának tekintetében minden ügyben eljár. A Jogsegély Tanács öt helyi és egy központi irodával rendelkezik.¹³ Jogi tanácsról gondoskodnak, illetve amennyiben szükséges, professzionális, a kamaránál regisztrált ügyvéd szolgáltatásai állnak rendelkezésre két forrásból: az úgynevezett Jogsegély Ügyfélszolgálatok úgy működnek, ahogyan azok az irodák, melyeket általánosan 'front office' (elsődleges segítség) néven ismernek, míg magánügyvédek és közvetítők nyújtanak jogi segítséget a komplikáltabb vagy időigényesebb ügyekben (másodlagos segítség). A jogi segítségnyújtási rendszer ezért egy kevert modell, mely egy állami elsődleges, és egy magántípusú másodlagos segítségnyújtási vonalból áll.¹⁴

A jogi támogatás egy részét az ügyfél állja. Ez a díj, habár általában csak kis részét fedezi a tényleges költségeknek, azt a célt szolgálja, hogy ösztönözze az ügyfelet a kereset benyújtásával kapcsolatos érvek és ellenérvek átgondolására, és így megakadályozza azt, hogy néhányan komolytalan indokkal kezdeményezzenek eljárást, emellett a jogi támogatási rendszer mint egész is jobban kontrollálható így. A jogi támogatáshoz való hozzájutás nem csupán a bevétel mennyiségétől, hanem a pénzügyi eszközökhöz (mint például betétekhez) való hozzáféréstől is függ.

Hollandiában mindaddig 30 Jogi Ügyfélszolgálatot állítottak fel egy weboldallal és egy call centerrel együtt. A várakozó helyiségben számítógépes terminál van kihelyezve, melyen különböző jogi témájú dokumentációk között lehet kutatni. A jogi tanácsadók váltóműszakban dolgoznak, mind a call centerben (telefonon és e-mailben érkező megkeresésekre válaszolnak), mind az ügyfélszolgálati asztaloknál, mind a konzultációs szobában. A call centerek az egyes ügyfélszolgálatokon össze vannak kapcsolva, hogy így a munkaterhet országos szinten egyenletesen lehessen megosztani. Kifinomult, kifejezetten e

¹³ 2009 februárjában az öt regionális tanács egy nemzeti Jogsegély Tanácsá egyesült, mely öt helyi és egy központi irodával rendelkezik.

¹⁴ Lásd: <http://advocare.home.xs4all.nl/folder47.htm> (letöltés dátuma: 2012. április 30.)

szolgáltatás számára kialakított szoftverek állnak a munkatársak rendelkezésére, hogy az ügyfelek kérdéseit pontosan és gyorsan meg tudják válaszolni. A jogászokhoz való irányítás elektronikus úton történik, olyan szoftver segítségével, amit kifejezetten erre a célra alkottak meg. A szoftver abban segíti az ügyfélszolgálatok munkatársait, hogy a munkákat egyenlően osszák el az együttműködő ügyvédek között.

Az adóhivatalokkal való on-line összeköttetésnek köszönhetőek lehetővé válik, hogy – sokkal pontosabban, mint a múltban – fel lehessen mérni a Jogsegélyezési Rendszer hatáskörét és jobb áttekintést nyerjünk azoknak a szocio-gazdasági jellemzőiről, akik a rendszerhez fordulnak segítségért.

Hollandiában a jogi segítségnyújtó szolgáltatás összekapcsolódik a közvetítéssel és a migránsoknak történő hathatós segítségnyújtással. Az ügyvédek auditálási kötelezettséggel kell, hogy rendelkezzenek és részt kell, hogy vegyenek a Dutch Foundation Viadicté¹⁵ felülvizsgálati rendszerében, valamint speciális tréningeken is a megfelelő szaktudás és az elegendő tapasztalat biztosítása érdekében.

A menedékjogi eljárás tekintetében a törvényhozási keretmunka szorosan kapcsolódik a nemzetközi védelem kérdéséhez. Alapvető fontosságú, hogy a jogsegély elérhető legyen, támogassa a menedékkérőt a döntési folyamat során, és korrektül azonosítsa a védelemre vonatkozó szükségleteit. Hollandiában a menedékkérők számára biztosított jogi segítséghez való jog nem képezheti jogosultsági vizsgálat tárgyát. A menedékkérőnek megfelelő időben információkat kell a rendelkezésére bocsátani azon a nyelven, melyet ért, hogy miként rendelnek ki mellé ügyvédet, és azzal hogyan léphet kapcsolatba. Törvényes képviselő kinevezésének feltételei soha nem lehetnek olyan korlátozóak, hogy akadályozzák a hatékony joghoz jutást.¹⁶ A menedékjogi eljárás minden szintjén biztosítani kell a korlátozott anyagi forrásokkal rendelkező menedékkérő számára a jogsegélyt, mivel a jogi asszisztenciára és képviselőre vonatkozó jog alapvető eleme a jogszerű és hatékony menedékjogi eljárásnak.¹⁷ A fordítási és tolmácsolási szolgáltatásokat ingyenesen és automatikusan kell biztosítani a teljes menedékkérelmi folyamatban.¹⁸ Az államoknak jogsegély-klinikákat kell fenntartaniuk a fogvatartó intézményeken belül. Az ilyen klinikák célja, hogy minden fogvatartott számára általános jogi segítséget biztosítsanak. Amennyiben további jogi képviselőre van szükség az egyes személyek kapcsán, a jogi segítségnyújtók képviselhetik az egyes menedékkérőket.

4) Javaslatok a magyar „legal aid” rendszer továbbfejlesztésére a holland minta és saját meglátások alapján

A magyar és a holland „legal aid” rendszerből adódó, általam megfontolandónak tartott következtetések közül a következőket kívánom kiemelni.

¹⁵ <http://www.viadict.nl/en/> (letöltés dátuma: 2012. április 30.); <http://www.rvr.org/binaries/about-rvr/legal-aid-in-the-netherlands-2011-05-23-ilag.pdf> (letöltés dátuma: 2012. április 30.) lásd: továbbá: <http://www.viadict.nl/data/downloadables/1/4/kwaliteitsbrochure-eng.pdf> (letöltés dátuma: 2012. április 30.)

¹⁶ Lásd. B. Leimsidor, „Ten years after Tampere (1999-2009). Coordinating and harmonizing European asylum policy: is it possible, or desirable?” <http://oppenheimer.mcgill.ca/Ten-years-after-Tampere-1999-2009?lang=en>.

¹⁷ Lásd: http://www.ilagnet.org/jscripts/tiny_mce/plugins/filemanager/files/Helsinki_2011/session_papers/Session_9_Paper_1_-_Mies_Westerveld.pdf, Pieter Boeles, Fair Immigration Proceedings in Europe, Kluwer Law International, 1997., F. G. Jacobs, R. C. A. White and C. Ovey, The European Convention on Human Rights, Oxford University Press, 2010 (fifth edition).

¹⁸ European Council on Refugees and Exiles, *ECRE/ELENA Survey on Legal Aid for Asylum Seekers in Europe*, October 2010, available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4d243cb42.html> [accessed 01 May 2012] a továbbiakban lásd: Tanulmány a menedékkérőknek nyújtott jogsegélyről Európában, 2010. október, 160-162. oldal, saját fordítás, saját feldolgozás

A holland rendszerben a mediációs tevékenység polgári és egyéb jogágakhoz kapcsolódó hozzárendelődése figyelhető meg jogi segítségnyújtási területen. Véleményem szerint a területi kormányhivatalok alá tartozó igazságügyi szolgálatok felépítése hatáskörök gyakorlásának módosításával, továbbá illetékességi szabályok más típusú kijelölésével hatékonyabbá válhatna. A következők szerint képzelném el: amennyiben a büntető mediáció a pártfogó felügyelői szolgálat alá tartozó mediatori területéről átkerülne a sértetti oldallal – és nem a terhelti, avagy elkövetői oldallal – foglalkozó áldozatsegítéshez, és lehetőség nyílhatna a kirendelt védői intézmény áldozatsegítési tevékenységhez kapcsolódó átcsoportosítására, ezzel hatékonyabb működést lehetne elérni.

A jogi segítségnyújtó tevékenység gyakorlásához a polgári mediáció telepítését tartanám kivitelezhetőnek, amellyel az alternatív megoldások irányába lenne terelhető és kiváltható a bírósági eljárás. A szakmai kompetenciák alapján a pártfogó felügyeletet érintő büntető mediáció elkülönítéséről már szoltam, eszerint logikusabbnak tartanám a kiskorúakra valamint a nagykorúakra vonatkozó büntető mediáció ügyeinek megbontását is az áldozatsegítés területén belül.

A kirendelt védői intézmény önálló szervhez történő telepítését szem előtt tartandó követelménynek tartom, önálló költségvetési fejezetként meghatározva azt. A jogi segítségnyújtási rendszer részeként értelmezhető lehetőségként felülről nyitott célelőirányzatot képzelnék el: tényleges értelemben vett jogi segítségnyújtási rendszert a pártfogó ügyvédi képviselő biztosításával, az igazságszolgáltatástól és a nyomozati szervektől független intézményként.

A holland joggyakorlat az egyablakos ügyintézővel kiemelkedő példaként szolgálhat, hiszen az adatok, az ügyfelek által elmondott információk könnyebben lekövethetőbbé, igazolhatóbbá és áttekinthetőbbé válhatnának. A kormányablakokon keresztül valamint az önkormányzatok népjóléti osztályaival történő együttműködés révén a járási rendszerhez igazodóan előtérbe helyezném az ügyfelek lakó- illetve munkavégzési helyéhez közelebb álló jogi segítségnyújtási ügyintézési folyamatot.

A holland példa által biztosított interaktív, online applikációt javasolnám Magyarországon is biztosítani, hiszen az információs társadalom fejlődése nem áll meg, és hasonló alkalmazásra a www.magyarorszag.hu oldal továbbfejlesztésével is sor kerülhetne.

Ajánlanám továbbá a magyar jogrendszert érintően a jogbiztosítás igénybevételének lehetőségét akár állami kompetenciaként lehetővé tenni az állampolgárok számára anyagi feltételrendszertől függően.

Ami a holland rendszerben kiemelkedő, az jogi segítségnyújtást biztosító ügyvédek „minőségbiztosítása”, ami példaként állhat saját jogi segítői hálózatunk előtt. Javasolnám az ügyvédek auditálását, re-auditok biztosítását, továbbá visszaellenőrizhető szolgáltatással kapcsolatos igényre vonatkozó ügyfélelégedettség-vizsgálat bevezetését.

A magyar jogi segítséggel, áldozatsegítéssel és büntető mediációval foglalkozó ügyintézők leterheltségét kompenzálendő, ha a feladatok mértéke miatt könnyíteni nem is lehetne, mégis rekreáció bevezetésével a terhek elviselése könnyebbé válhatna.

A következőkben a jogi segítségnyújtási területre összpontosítva szeretnék néhány általam fontosnak tartott megállapítást tenni.

A holland jogi segítségnyújtás két lépcsőre épít egyrészt az ügyfélszolgálati vonalra, mint alapvető szolgáltatásra, elsődleges tanácsadásként maximálisan egy óra terjedelemben. A gyakorlatban a magyar ügyintézés visszatérő ügyfelek esetén sokszor ennél jóval magasabb óraszámot is eredményez. Így javasolnám szükség szerint az ügyintézési időtartam maximaizálásának bevezetését. Amennyiben az ügyfél ügye adott időintervallumon belül nem oldható meg, javasolnám a holland második vonal, azaz az ügyvédi rendszer igénybevételét.

A magyar rendszerrel ellentétben a holland jogi támogatás bizonyos részét az ügyfél viseli, melyet képletes összeggel ügyfeleink esetén is javasolnék bevezetni, ösztönözve az ügyfelet ügyének átgondolására és a komolytalan eljárások, kontrolálatlan igények megakadályozására. Az ügyvédhez fordulás segítségét, annak biztosítását mindenképpen bizonyos ügyfél általi minimális költségviseléshez kötném.

Az ügyfél jövedelmi és vagyoni viszonyai tekintében az adóhivatallal való összekötést alapvető követelménynek tekinteném Magyarországon is.

Az adott vizsgálat után, amennyiben az ügy tényleges szakértői, ügyvédi segítséget igényelne, és az ügyfél vállalja, hogy közreműködjenek az ügyében, a specializációnak, az ügyfél és az ügyintézés helye közötti távolságnak és a szakértő által feldolgozott ügyek számának jelentős súlyt tulajdonítanék.

Úgy vélem, a szolgáltató közigazgatás weboldallal történő elérhetősége, valamint call center-ként történő elérhetősége előtérbe helyeződhetne Magyarországon is. Hollandiában is gyakori a jogi asszisztensi munkakör ellátása. Magyarországon is elképzelhetőnek tartanám a felsőoktatás a jelenlegi átalakításokkor a speciális jogi segítségnyújtó asszisztencia képzésnek a kialakítását: egyetemekkel és főiskolákkal indított együttműködés során új szakok indításával vagy meglévő szakok pl. közszolgálati szak keretében, ehhez igazítva az adott munkakörbe kerülés feltételrendszerét is.

Amennyiben a kormányablakokhoz hasonlóan hosszabb nyitvatartási idővel lehetne biztosítani a jogi szolgáltatásokat, elképzelhetőnek tartanám váltóműszak alkalmazásával a telefonos és e-mail kapcsolat biztosítását, melynek segítségével országos szinten is egyenletesen eloszthatóbbá válhatnának az ügyek. A már említett szoftvert a jogi szolgáltatáshoz történő online hozzáférés eszközeként kivitelezhetőnek tartanám, melynek segítségével jogi dokumentációkat lehetne biztosítani az ügyfelek számára, információ biztosításaként, tájékoztató lehetőségként. Véleményem szerint az információbővítés által bizonyos ügyfélkör számára lehetővé válna saját ügyének megoldása érdekében az önálló megoldáskeresés. Magyarországon jelenleg a választott „jogi képviselő” papíralapon kapja meg az ügyben történő eljárásra feljogosító határozatot, melyet elektronikus üzenetként, költségkímélő módon ki lehetne váltani és online elérhetőséggel rendelkező ügyfelek esetén minősített elektronikus aláírással lehetővé lehetne tenni a gyors információcserét.

Amennyiben Magyarországon is lehetővé válnának a weboldalon történő online interaktív applikációk, annyiban egyetemekkel történő együttműködésként kivitelezhetőnek tartanám „útvonaltervek” kialakítását, továbbfejlesztését, melyek segítségével saját konfliktusmegoldásra lehetne ösztönözni a felhasználókat, és amennyiben a szoftver nem találna megoldást, felajánlana az ügyfélszolgálat felkereséséért az ügyfélnek. Az ügyvédek esetén, akik eljárnak az adott ügyekben meghatározott helyes gyakorlatra vonatkozó etikai kódexet és sztenderdeket tartanék fontosnak a már említett auditálási kötelezettség mellett. A holland menedék- és bevándorlási jog esetében előírt egyéb feltételrendszerben történő megjelenést hasonlóan kiterjeszteném a magyar joggyakorlatban, speciális tréningeket javasolnék, szaktudás és a tapasztalat elsajátítása érdekében a jogi segítői kör számára.

Hollandiában az ügyvédek és a közvetítők díjának megfizetése esettípusokhoz igazodó fix óraszám alapján történik, a magyar peren kívüli ügyek esetében megfontolandónak tartanám rögzített óraszámok alapján történő díjkifizetés biztosítását.

Véleményem szerint a peres eljárásokban a magyar ügyvédi költségek megfizetésére vonatkozó ügyvédi díjat érintő rendszer az alacsony óradíjak ellenére is magasabb díjszabás kialakítása mellett jól alkalmazható lehet a továbbiakban is.

Összegezve tehát az igazságügyi szolgáltatások jogi aspektusához való hozzáférést saját meggyőződésem alapján a következőket emleném ki.

A joghoz jutás, azaz a tényleges értelemben vett hatékony jogérvényesítés célja: minden rászoruló számára megfelelő igényérvényesítés biztosítása. Funkciója: megfelelő mértékű segítségnyújtás a rászorulóknak. Akkor lehetséges csak megfelelően szakszerű segítséget biztosítani, ha a racionalizálás – erőteljesebb kontroll az ügyfelek felett, folyamatos kommunikációs csatorna az ügyvéd és a hivatal között, a munkadíjak megbecsültebb mértékű és gyorsabb kifizetése – megvalósulhat. Szankciós lehetőségek kidolgozása nélkülözhetetlen lenne az ügyeikről elfeledkezett, és egyéb érdektelen, vagy akár a jogi segítői rendszerből hirtelen sztárügyvédekhez forduló ügyfelek ügyében (felülvizsgálat, visszatérítés, elrettentés, költségviselés, bírság).

A jog hatékonysága és a hatékony joghoz jutás alapvető jogi feltételektől is függ: az optimális jogalkotás, a jogalkalmazás hatékonysága, valamint a jogtudat színvonalának prioritásától.¹⁹ Hiszen

„Kötelesség! Csodálatos gondolat, mely nem gyengéd sugalmazás, nem hízelgés, de nem is fenyegetés útján hatsz, hanem csupán azáltal, hogy magasra tartod a lélekben pusztá törvényedet...”

/Kant, Immanuel/

¹⁹ Visegrády Antal, Jog-és Állambölcselet, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002.,180. o.

Summary

The thesis is focussed on the examination of the various alternatives of access to law in terms of fundamental rights and the sociology of law, or more specifically, on investigating the institutional aspects of access to justice, the alternative dispute resolution mechanisms and their empirical approach in Hungary and the Netherlands. In my primary research I was intent on measuring the level of activity shown in various legal and alternative legal areas and, in the light of the collected opinions and the criticism developed by myself, on mapping potential developmental opportunities. The choice of topic and my motivation demanded to application of a secondary methodology which was further bolstered by studying and processing domestic and international technical literature. I approached the topic deductively and, having familiarised myself with various secondary sources, proposed hypotheses that I subsequently confirmed by empirical primary research.

When doing qualitative and quantitative research, I drew conclusions, summarised the scientific findings by matching them against my hypotheses, then proceeded to make recommendation and resolve the shortcomings of the given fields. As part of my secondary research I primarily started out from the structure of the Dutch legal system in terms of access to law, where „legal aid” includes legal assistance, victim protection, mediation and specific legal aid provided for migrants. In Hungary many, however, separate institutions are available for the public seeking legal aid, ranging from state-run to not for profit institutions. Due to the limitation on size, I could not go into the detailed analysis of the institutions I attached importance to and covered in my primary research as those operating as joint alternatives such as the system of the ombudsman and the fields related to labour law, trade unions, municipalities, the police, arbitration proceedings and civil mediation as part of the secondary research.

Nevertheless I aimed to describe the services of legal institutions that are targeted at efficiency, expediency and the cheaper assertion of rights by operating for free, on an advance or according to market mechanisms and providing the protection of rights within a wide scope.

I followed the project method as the basis for my bilateral comparative legal analysis. With the help of this, I did not only describe my findings but also tried to identify and highlight the shortcomings, the initial unjustified separateness as well as the often long-dragging proceedings and individual legal cases. I found that it would be worthwhile to supplement the quantitative research performed in the investigated area with qualitative research findings, which meant that I involved subjects having technical literacy of the investigated area as well as theoretical and practical experts in my research in order to grasp the essential relationships by subjecting these subjects to in-depth interviews.

I consider access to law a channel that should serve efficient information flow and as such may also have a preventive effect, could eliminate the general aversion to and rejection of law. I am convinced that the concept of “the legal channel” could be embedded in public awareness by communication, training and cooperation between the bodies creating and implementing laws, respectively.

My work has an interdisciplinary character having recognised the obvious that law may not exist in itself and its relations to other disciplines are indispensable. Therefore I processed the information in this area by fact finding and comparative research.

In summary, I complemented both secondary and primary research by descriptive-analytical components, and this was further supplemented by a critical approach not concealing the *de lege ferenda* recommendations to the codifier.

By clarifying the concepts, sketching the fundamental issues, relying on the final conclusions of interdisciplinary dogmatism, performing statistical data processing and comparative

analyses, I depicted the legal background of the domestic society. Often alternative tools shall also be drawn upon when solving legal problems for their complexity, since the limit lying on the periphery of the constitutional state often allows for an approach which, being inductive, may lead to a friendly codification approach having not only a theoretical presentation but a practice-oriented research methodology too.

Hence I believe that the expert, „humane” and helpful public and civil assistants that are highly well-versed in law can ensure that people should not be left alone with their legal problems, since the efficiency of law is also inherently dependent upon fundamental legal conditions, such as the priority attached to optimum codification, the efficiency of the dispensation of justice and the level of legal awareness.

Zusammenfassung/Resume

Das Thema der Studie ist die grundrechtliche, bzw. rechtsoziologische Untersuchung der einzelnen Alternativen des Erlangens des Rechtes, genauer das Erschließen des Zugriffs zur Rechtsprechung und der institutionellen Aspekten bzw. des empirischen Angehens der alternativen Konfliktlösung-Mechanismen in Ungarn und in Holland.

In meiner primären Forschung habe ich angestrebt, den Maß der Aktivität in die Richtung der einzelnen rechtlichen, bzw. alternativrechtlichen Gebiete zu messen, weiterhin wollte ich aufgrund der Meinungen und meiner Kritik potentielle Entwicklungsmöglichkeiten zeigen.

Das Thema und meine Motivation widerspiegeln mit Überblick und Verarbeitung heimischer und internationalen Fachliteratur sekundäre Forschungsmethode.

Ich habe das Thema deduktiv angegangen und nach dem Studieren der einzelnen sekundären Quellen habe ich Hypothesen aufgestellt, die ich später mit empirischer primärer Forschung untermauert habe.

Auf qualitativer und quantitativer Ebene forschend habe ich Schlußfolgerungen gezogen, ich habe die wissenschaftlichen Ergebnisse - mit meinen Hypothesen verglichen – summiert, dann habe ich danach gestrebt, Vorschläge zu geben und Mängel auf fraglichen Gebieten möglichst aufzulösen.

In meiner sekundären Forschung bin ich vor allem aus dem strukturellen Aufbau des Zuganges zum Recht im holländischen Rechtssystem ausgegangen, wo das sog. „legal aid“ die rechtliche Hilfeleistung, die Opferhilfe, bzw. die Mediation und die Rechtliche Hilfeleistung für Migranten auch umfasst.

In Ungarn stehen für das sog. „Rechtwege suchende Publikum“ zahlreiche, mit der rechtlichen Hilfeleistung zusammenhängende, aber zergliederte Institutionen zur Verfügung – vom staatlichen Gebiet bis zur Privatsphäre.

Da der Umfang der Studie eingeschränkt war, musste ich einsehen, dass es zur ausführlichen Analyse der von mir für wichtig gehaltenen und in meiner primären Forschung als Alternative funktionierenden Institutionen wie der Ombudsmann, bzw. die Gebiete, die die Arbeitsrecht, Gewerkschaften, Selbstverwaltung, Polizei, das gewählte Gericht bzw. die bürgerliche Mediation betreffen, in der sekundären Forschung nicht mehr kommen kann.

Dennoch habe ich versucht, die Leistungen der rechtlichen Institutionen zu erschließen, die kostenlos und preventiv funktionieren und die Effektivität, die Schnelligkeit und die billigeren Dienstleistungen verwirklichen, oder die mit Marktmechanismus funktionieren und Rechtsschutz im breiten Kreis sichern.

In meiner Forschung habe ich als Grundlage der vergleichenden rechtlichen Analyse die „Projekt-Methode“ verwendet.

Mit derer Hilfe habe ich die von mir erforschten Ergebnisse nicht nur mit abschreibendem Charakter angedeutet, sondern ich wollte die Mängel, die unbegründete Zergliederung, bzw. die oft zu lange dauernden Verfahren und die einzelnen Rechtsfälle auch erschließen und offensichtlich machen.

Ich war der Meinung, dass es sinnreich ist, die quantitative Forschung auf dem Untersuchungsgebiet auch mit qualitativen Forschungsergebnissen zu ergänzen, deswegen habe ich auf dem Untersuchungsgebiet arbeitende, über Fachkenntnisse verfügende theoretische und praktische Fachleute in meine Forschung mit Tiefinterviews einbezogen, um die wesentlichen Zusammenhänge zu fassen.

Das Erlangen des Rechte halte ich für einen solchen Kanal, der dem effektiven Informationszufluss dienen sollte, so kann es auch eine preventive Wirkung haben und die allgemeine Aversion und Ablehnung im Zusammenhang mit dem Recht abbauen.

Der Einbau dieses „rechtliche Kanals“ in das Gemeinwissen ist meiner Meinung nach mit Kommunikation, Unterricht und mit der Zusammenarbeit der rechtschaffenden und rechtverwendenden Organe zu sichern.

Meine Studie ist interdisziplinär, die Evidenz erkennend, nach der das Recht in sich nicht existieren kann, sein Kontakt mit anderen Disziplinen unentbehrlich ist.

So habe ich auf diesem Gebiet die Informationen mit Tatsachenerschließung und mit vergleichender Forschungsmethode verarbeitet.

Zusammenfassend: sowohl die sekundäre als auch die primäre Forschungsmethode habe ich mit abschreibenden-analysierenden Elementen verbunden, dazu kritische Sichtweise assoziiert mit de lege ferenda Vorschlägen für die Gesetzgeber.

Mit dem Klären der Begriffe, mit dem Skizzieren von Grundfragen, mit den Schlussfolgerungen der interdisziplinären Dogmatik, mit statistischer Datenverarbeitung und komparativer Analyse habe ich den rechtlichen Hintergrund der ungarischen Gesellschaft erschlossen.

Bei der Lösung rechtlicher Probleme müssen oft wegen ihrer Komplexität auch alternative Mittel verwendet werden, der „limes“ am Rande des Rechtsstaates sichert ja oft einen solchen Zugang, der neben der induktiven und theoretischen Vorstellung mit praxisorientierter Untersuchungsmethode zu einem freundlichen Zugang der Rechtsverwendenden führt.

So hoffe ich darauf, dass gerechte, „menschliche“, hilfsbereite, dennoch „im Recht bewanderte“ staatliche und zivile Helfer sichern können, dass die Menschen mit ihren rechtlichen Problemen nicht allein bleiben, die Effektivität des Rechtes hängt ja auch von grundsätzlichen rechtlichen Bedingungen ab: von der optimalen Rechtsschaffung, von der Effektivität der Rechtsverwendung, bzw. von der Priorität des Niveaus des Rechtbewusstseins.

IV. Szerző publikációi az értekezés témakörében

- *A gazdasági mediációról.* Gazdaság és Jog 2012. 20: (5), 11-16. o. (2012)
- *A fogyasztói jogérvényesítés és a fogyasztóvédelem extrajudiciális eszközei.* In ÁDÁM Antal (szerk.): PhD tanulmánykötet, PTE-ÁJK Doktori Iskola, 2011
- *A jogi segítségnyújtás nemzetközi és magyar gyökerei, a jelen kihívásai.* In ÁDÁM Antal (szerk.): PhD Tanulmányok 8. Pécs, PTE ÁJK Doktori Iskolája, 2009. 513-560. o.
- *A gazdasági mediációról és a magyar választottbíráskodást érintő változásokról.* In BENCSIK András, FÜLÖP Péter (szerk.): Jogász Doktoranduszok I. Pécsi Találkozója – Tanulmánykötet Pécs, PTE ÁJK Doktori Iskolája, 2011. 185-190. o.
- *Jogi Útkeresés: a joghoz jutás elméleti lehetőségei és gyakorlati példái. (The legal labyrinth: theoretical possibilities and practical examples/ Finding the legal way: theoretical possibilities and practical examples)* megjelenés alatt (In BGF Tudományos Évkönyv)
- *Az alternatív konfliktuskezelés művészete: a mediáció történetének bemutatása, alkalmazás a büntetőjog vetületében.* In JUNGI Eszter (szerk.): Büntető Tanulmányok XII., MTA Veszprémi Területi Bizottság, 2011. 239-297. o.
- *Romani Cris és a roma kultúra tradicionális konfliktusmegoldása.* In JUNGI Eszter (szerk.): Büntető Tanulmányok XIII., MTA Veszprémi Területi Bizottság, 2012. 159-181. o.
- *A bűnmegelőzés és az áldozatsegítés szerepéről, tradicionális szemlélet és aktualitások a hatályos jogszabályi változások tükrében* (társ szerző: Novákné Lang Szabina). In JUNGI Eszter (szerk.): Büntető Tanulmányok XIII., MTA Veszprémi Területi Bizottság, 2012. 135-158. o.
- *A jogi segítségnyújtás nemzetközi kötelezettségeink rendszerében, a magyarországi jogi segítségnyújtás rendszerének kialakítása, a jövő a társadalmi és politikai változások tükrében. Legal aid as part of our international obligations; establishing a framework to provide legal aid in Hungary; the future in the light of social and political changes.* In MAJOROS Pál (szerk.): BGF 2010 Tudományos Évkönyv, Merre Tovább? Gazdaság és Társadalom, realitás és esély Unió-BGF-Finance, 309-349. o. (BGF Tudományos Díj 2011 elnyerése)
- *Mediáció a gazdasági életben.* In KARLOVITZ János Tibor (szerk.): *Ekonomické štúdie - teória a prax konferencia: Gazdasági tanulmányok - elmélet és gyakorlat konferencia.* Komárno, Szlovákia, International Research Institute s.r.o. 2013., 83-89. o.
- *Az új típusú menedékjogi eljárás összefoglalása, a jogi támogatás rendszerének szemléltetése Hollandia példáján keresztül.* In BENYÓ Marianna, CSEJTEI István, HIDASI Judit, LAKATOS-BÁLDY Zsuzsanna, NYÁRÁDY Gáborné, NYUSZTAY László (szerk.), PÓLYI Csaba, SZEKERES Diána, SZILÁGYI Judit, VÁNDOR János: *Tanulmányok a Nemzetközi Migráció Köréből.* Budapest, Perfekt Kiadó, 2011. 146-172. o.
- *A jogi segítségnyújtás, mint nemzetközi kötelezettség.* In RADVÁNYI Tamás (szerk.): *Pénz és Társadalom: A Pénzügyi és Számviteli Kar tudományos műhelyéből.* 2010. Budapest, Unió-BGF-Finance, 127-137. o.
- *Legal aid as part of our international obligations.* ZADRAVECZ Zsófia (szerk.): *Spring Wind 2011, Tavasz szél 2011., 2011. 391-397. o. (ISBN:978-615-5001-33-8)*

V. A tézisekhez felhasznált irodalom

- A helyreállító igazságszolgáltatás jogi szabályozása és gyakorlata néhány európai országban*, AGIS 171, Család, Gyermek, Ifjúság könyvek Budapest, 2008
- ANDORKA** Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, 1995
- ANKA** Tibor – **BÓKA** Judit: *Mediáció, egyeztetés, választott bírászkodás*. Közjegyzők Közlönye, 2000/7-8
- BABBIE** Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Hatodik, átdolgozott kiadás, Balassi kiadó Budapest, 2008
- BADÓ** – **LOSS H. SZILÁGYI** – **ZOMBOR**: *Bevezetés a jogszociológiába*. Miskolc, Bíbor Kiadó 2000
- BALOGH** Lídia – **KÁDÁR** András Kristóf – **MAJTÉNYI** Balázs – **PAP** András László: *Antidiszkriminációs és esélyegyenlőségi alapismeretek*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010
- BARABÁS A.** Tünde: *Börtön helyett egyezség? Mediáció és más alternatív szankciók Európában*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti kiadó Kft., Budapest, 2004
- BARCY** Magdolna – **SZAMOS** Erzsébet: „*MEDIARE NECESSE EST*” *A mediáció technikai és társadalmi alkalmazása*. ANIMULA Kiadó, Budapest, 2002
- BÁRD** Károly: *Igazság, igazságosság és tisztességes eljárás*. Fundamentum, 2004/1
- FENYVESI** Csaba: *A védőügyvéd. A védő büntetőeljárás szerepéről és jogállásáról*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002
- KECSKÉS** László – **LOMNICZI** Zoltán – **MACZONKAI** Mihály: *Az Európai Közösségek Bírósága*. Budapest, HVG-Orac, 2001
- KENGYEL** Miklós: *A polgári bírászkodás hétköznapijai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990
- KENGYEL** Miklós: *Magyar Polgári Eljárásjog*. Tizedik, átdolgozott kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2010
- KENGYEL** Miklós: *A polgári eljárásjog az ezredfordulón*. Magyar Jog, 2000. 47. évf. 12. sz.
- KIRÁLY** Lilla: *A polgári jogvitákban a jogi segítségnyújtás nemzetközi, történeti áttekintése, rendszere, hatályos magyar szabályozása és perspektívái*. MJ 2004/8
- KIRÁLY** Lilla: *Jogi segítségnyújtás a polgári jogvitákban*. In KENGYEL Miklós (szerk.): 50 éves a Polgári Perrendtartás, Pécs, Dialóg Campus, 2003
- KONDOROSI** Ferenc: *Bölcsőtől a csadorig. Az emberi jogok védelmének új kérdései*. Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, Budapest, 2011
- OSZTOVITS** András (szerk.) *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló szerződések magyarázata I*. Complex Kiadó, Budapest 2011
- PETRÉTEI** József: *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei*. Dialóg-Campus, Pécs, 2009
- PETRÉTEI** József: *Jogszolgáltatás versus igazságszolgáltatás*. In: Jog – értékek – erkölcs, Emberi Jogok Magyar Központi Közalapítvány, Budapest, 2006
- POKOL** Béla: *A jog elkerülésének útjai*. (Mediáció, egyezségkötés), Jogelméleti Szemle, 2002/1
- VISEGRÁDY** Antal: *Jog-és állambölcsület*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002
- Access to Justice: Human Rights Abuses Involving Corporations – The Netherlands. A Project of the International Commission of Jurists**. ISBN: 978-92-9037-146-3, International Commission of Jurists, Geneva, 2010, VIII. to Justice: Human Rights Abuses Involving Corporations, 1-43.
- BARENDRECHT J.M., KAMMINGA Y.P. & VERDONSCHOT J.H.**: "Priorities for the Justice System: Responding to the Most Urgent Legal Problems of Individuals" Social Science Research Network, February 2008. , TISCO Working Paper No. 001/2008 Tilburg

University Legal Studies Working Paper No. 002/2008 TILEC Discussion Paper No. 2008-011

BARENDRECHT J.M., MULDER J.W. & GIESEN I.: *How to Measure the Price and Quality of Access to Justice?* Tilburg, Tilburg University, Social Science Research Network, November 2006. (Forrás: <http://www.tilburguniversity.edu/research/institutes-and-research-groups/tisco/research/projects/access/papers/06-11.pdf>)

BESSELINK, Leonard: “*Internationaal Recht en Nationaal Recht*” [*International Law and National Law*] In **HORBACH, Nathalie-, LEFEBER, René and RIBBELINK, Olivier** (red): *Handboek Internationaal Recht*. TMC Asser Press – The Hague, 2007, pp. 47-80 [Handbook International Law]

BESSELINK, Leonard: “*Voetangels en klemmen: de horizontale werking van burger- en politieke rechten*” In: **FLINTERMAN, Cees en GENUGTEN, Willem van** (eds): *Niet-statelijke actoren en de rechten van de mens; gevestigde waarden, nieuwe wegen. Boom Juridische uitgevers* – Den Haag, 2003, pp. 3-18 THE NETHERLANDS 49

BLANKENBURG, Erhard: *The Lawyers’ Lobby and the Welfare State: The Political Economy of Legal Aid*. 1999. In **REGAN, Francis – PATERSON, Alan – GORIELY, Tamara – FLEMING, Don** (Eds.): *The Transformation of Legal Aid. Comparative and Historical Studies*.

BLANKENBURG – GOTTWALD – STREMPPEL (Hrsg.): *Alternativen in Ziviljustiz*. Bundesanzeiger. Bonn, 1982

CALABRESI: *Access to Justice and Substantive Law Reform: Legal Aid for the Lower Middle Class*, in *ACCESS TO JUSTICE: EMERGING ISSUES AND PERSPECTIVES* 169 (Alpen aan den Rijn/Milan, Sijthoff and Noordhoff/Giuffe, Vol. III. of the Florence Access-to-Justice Project Series, M. **CAPPELLETTI** & **B. GARTH** eds., 1979)

CAPPELLETTI & GARTH: *Access to Justice: The Worldwide Movement to Make Rights Effective: A General Report*, in *Access to justice*. Volume I.

CAPPELLETTI, Mauro: *Access to Justice as a Theoretical Approach to Law and Practical Programme for Reform*. South African Law Journal, 1992/1.

CAPPELLETTI, Mauro – GARTH, Bryant: *Access to Justice as a Focus of Research*. Windsor Yearbook of Access to Justice. Vol. 1, 1981. IX–XXV. **CAPPELLETTI, Mauro** 1976: *Access to Justice*. Comparative General Report, III. Zugang zum Recht, *RabelsZ*40, 1976.

GRAMATIKOV M. A.: “*Methodological Challenges in Measuring Cost and Quality of Access to Justice*”, Social Sciences Research Network, Octobre 2007., *Tilburg University Legal Studies Working Paper No. 005/2008 TISCO Working Paper Series on Civil Law and Conflict Resolution Systems No. 002/2008*

GRAMATIKOV, M., BARENDRECHT, M. AND VERDONSCHOT, J. H.: *Measuring the Costs and Quality of Paths to Justice: Contours of a Methodology*, 2008., *TISCO Working Paper Series on Civil Law and Conflict Resolution Systems No. 004/2008 Tilburg University Legal Studies Working Paper No. 009/2008*

GRAMATIKOV, M., KLAMING, L.: “*Justice as Experienced by the User: A Study of the Costs and Quality of a Path to Justice in The Netherlands*.” 2008., *Tilburg University Legal Studies Working Paper No. 004/2009*

GRAMATIKOV, M.: *A Framework for Measuring the Costs of Paths to Justice*. October 2008., *The Journal Jurisprudence, Vol. 2, p. 111, February 2009*, *TISCO Working Paper Series on Civil Law and Conflict Resolution Systems No. 006/2008*

CAPPELLETTI, M. & WEISNER, J. eds.: *The Florence Access-to-Justice Project, Volumes I-IV*. Alpen aan den Rijn/Milan, Sijthoff and Noordhoff/Giuffe, 1978-1979.

VAN ZEELAND, C.M.C. and BARENDRECHT, J.M.: *Donner verbiedt proef no cure no pay advocaten* “*Legal Aid Systems Compared: A*

Comparative Research into Three Legal Aid Systems”Centre for Liability Law Tilburg University (December, 2003) available at <http://www.tilburguniversity.nl/faculties/law/research/tisco/publications/reports/legal-aid-systems.pdf>